

УДК 792.8=7.03

Шалана Світлана Віталіївна,
доцент кафедри хореографії, здобувач
Національної академії керівних кадрів
культури і мистецтв, майстер спорту
svitlanashalana@ukr.net

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ ЗАПISУ ТАНЦЮ

Метою дослідження є ретроспективний аналіз становлення системи запису танцю. Методологія дослідження полягає у застосуванні ретроспективного, теоретико-дослідницького та системно-структурного методів. Зазначений методологічний підхід дозволяє розкрити та піддати аналізу становлення системи запису танцю за музичними (ноти), іконографічними, літературними джерелами. Наукова новизна. На основі ретроспективного аналізу визначено, що взаємовплив міжвидових стилістичних особливостей хореографії обумовило на початку ХХ сторіччя виникнення системи танцювального жесту, яка є універсальною для аналізу й опису всіх пластико-динамічних характеристик незалежно від національних, стильових та жанрових категорій руху. Висновки. Визначено, що становлення системи запису танцю відбувалось в контексті історичного розвитку видів хореографічного мистецтва: класичного, бального, народного та сучасного (модерн) танців. Становлення хореографічного мистецтва невід'ємно пов'язане з намаганням людства зафіксувати танцювальний рух, підтвердженням чого, є музичні, іконографічні, літературні джерела. Перше наукове дослідження з описом танців здійснено у 1300 році. Навчальний посібник з викладання танців та танцювальних рухів датовано 1589 роком. Запис балетних термінів та канонів впроваджено французькою Академією танців у 1661 році. У ХVІІ сторіччі, на початку розроблено графічну систему запису рухів, а у середині виникають реформаторські концепції необхідності взаємозв'язку і взаємодії складових балетного спектаклю. 1852 рік привносить «пиктограмний» спосіб запису танцю, а 1887 – систему освіти для танцюристів та систему запису танцю, що згодом використовується переважно в бальній хореографії. Нотнолінійну систему запису, подібно до музичних знаків в яких зашифровані танцювальні рухи розроблено у 1892 році. Початок ХХ сторіччя відкрило нову мову в мистецтво танцю з характерним стилістичним лексичним модулем, що збагатило тематику сценічної дії балету, вплинуло на хореографічну лексику класичного, бального і народного танців. Взаємовплив міжвидових стилістичних особливостей хореографії забезпечило у 1928 році виникнення загальної системи запису рухів під назвою «лабанотажія». Універсальної системи танцювального жесту для аналізу й опису всіх пластико-динамічних характеристик незалежно від того, яким національним, стильовим та жанровим категоріям цей рух притаманний.

Ключові слова: ретроспективний аналіз, системи запису танцю, хореографічна термінологія, мистецтво танцю, взаємодія.

Шалана Светлана Витальевна, доцент кафедры хореографии, соискатель, Национальной академии руководящих кадров культуры и искусств, мастер спорта

Ретроспективний аналіз становлення системи записи танца

Целью исследования является ретроспективный анализ становления системы записи танца. Методология исследования заключается в применении ретроспективного, теоретико-исследовательского и системно-структурного методов. Указанный

методологический подход позволяет раскрыть и подвергнуть анализу становление системы записи танца по музыкальным (ноты), иконографическими, литературными источниками. **Научная новизна.** На основе ретроспективного анализа определено, что взаимовлияние межвидовых стилистических особенностей хореографии обусловило в начале XX столетия возникновение системы танцевального жеста, которая является универсальной для анализа и описания всех пластико-динамических характеристик независимо от национальных, стилевых и жанровых категорий движения. **Выводы.** Определено, что становление системы записи танца происходило в контексте исторического развития видов хореографического искусства: классического, балльного, народного и современного (модерн) танцев. Становление хореографического искусства неразрывно связано с попыткой человечества зафиксировать танцевальное движение, подтверждением чего являются музыкальные, иконографические, литературные источники. Первое научное исследование с описанием танцев зафиксировано 1300 годом. Учебное пособие по преподаванию танцев и танцевальных движений датировано 1589 годом. Запись балетных терминов и канонов введено французской Академией танцев в 1661 году. XVII век, в начале разработана графическая система записи движений, а в середине возникают реформаторские концепции о необходимости взаимосвязи и взаимодействия составляющих балетного спектакля. 1852 год приносит «пиктограмный» способ записи танца, а 1887 – систему образования для танцоров и систему записи танца, которая впоследствии используется преимущественно в балльном хореографии. Нотнолинейная система записи, подобно музыкальным знакам, в которых зашифрованы танцевальные движения, разработана в 1892 году. Начало XX столетия принесло в искусство танца новый язык с характерным стилистически лексическим модулем, что обогатило тематику сценического действия балета и повлияло на хореографическую лексику классического, балльного и народного танцев. Взаимовлияние межвидовых стилистических особенностей хореографии обеспечило в 1928 году возникновение общей системы записи движений под названием «лабанотация». Универсальной системы танцевального жеста для анализа и описания всех пластико-динамических характеристик независимо от того, каким национальным, стилевым и жанровым категориям это движение присуще.

Ключевые слова: ретроспективный анализ, системы записи танца, хореографическая терминология, искусство танца, взаимодействие.

Shalapa Svetlana, PhD-candidate, master of sports, associate professor of the Department of Choreography, National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts

The retrospective analysis of the development of the system of dance recording

Purpose of Research. The purpose of article is a retrospective analysis of the formation of the system of recording dance. **Methodology.** The methodology of the research consists of retrospective, theoretical-research and system-structural methods. This methodological approach allows us to trace and analyse the formation of the system of recording dance by musical (notes), iconographic, literary sources. **Scientific Novelty.** On the basis of a retrospective analysis, it was determined that the mutual influence of interspecific stylistic features of choreography determined the emergence of the dance gesture system at the beginning of the 20th century, which is universal for the analysis and description of all plastic-dynamic characteristics, regardless of national, style and genre categories of movement. **Conclusions.** It is determined that the formation of the dance recording system took place in the context of the historical development of the types of choreographic art: classical, ball, folk and modern (modern) dances. The formation of choreographic art is inextricably linked with the attempt of mankind to fix the dance movement, which is confirmed by musical, iconographic, literary sources. The first scientific study describing the dances was recorded in 1300. The teaching manual on teaching dance and dance movements is dated 1589 year. The entry of ballet terms and canons was introduced by the French Academy of Dance in 1661. XVII century, in the beginning the graphic system of motion recording was developed, and in the middle there are reformatory concepts about the necessity of interrelation and interaction of the components of the ballet performance. 1852 introduces a "pictogram" way of recording dance, and in 1887 – an edu-

ation system for dancers and a dance recording system, which is subsequently used primarily in ballroom choreography. The non-linear recording system, like the musical signs in which dance movements are encoded, was developed in 1892. The beginning of the 20th century brought a new language to the art of dance with a characteristic stylistic lexical module, which enriched the theatrical activities of the ballet and influenced the choreographic vocabulary of classical, ballroom and folk dances. Interaction of inter specific stylistic features of choreography ensured in 1928 the emergence of a common recording system for movements under the name "labanotation". A universal dance gesture system for analyzing and describing all plastic-dynamic characteristics, regardless of which national, style and genre categories this movement is inherent in.

Key words: *retrospective analysis, dance recording systems, choreographic terminology, dance art, interaction.*

Актуальність теми дослідження полягає у необхідності ретроспективного аналізу становлення системи запису танцю і хореографічної термінології, як похідної зазначеного процесу.

Мета дослідження – з'ясувати особливості формування систем запису танцю і термінологічного тезаурусу за видами хореографії та дослідити процеси стилістичного взаємовпливу, як поза, так і в межах мистецтва танцю.

Виклад основного матеріалу. Невід'ємною частиною історичного становлення мистецтва танцю є процес формування термінології хореографічних рухів, який починається з намагань людини у будь-який спосіб зафіксувати танцювальний рух, наприклад, схематично (печерні малюнки), передаючи сакральний зміст дійства. Поступово, з кінця XII ст., танець починає набувати більш світського – розважального значення. Головною особливістю середньовічного танцю стає те, що його поєднували з піснею. Написані для танців пісні мали танцювальні назви: «рондо» – коло, «віри лей» – кручення, «балата» – танець. Часто танцюристи одночасно виконували й роль хору, тому окремо записаних схем танців до XIV ст. не було виявлено.

Інформацію про танці можна знайти в музичних (нотних), іконографічних, літературних джерелах того часу. У Середньовіччі була вже досить розвинена теорія музики та відбувалося становлення нотного запису. Нотні джерела поєднували записи як мелодій, так і танців. Наприклад, Паризький манускрипт (близько 1280 р.) уміщує 8 «королівських естампів» і три танцювальні мелодії, Лондонський манускрипт (близько 1285 р.) містить ноти трьох естампів, а також канони. Робертсбриджський кодекс (Англія, 1320 р.) – збірник, що містить три танці, два з яких естампи. Селденська книга каролів (Англія, 1400 р.), яка складається з більш ніж 100 каролів, часто має запис слів. Лондонський манускрипт італійського походження (Перуджа, 1400–1410 р.) – збірник італійської музики містить танцювальну музику 4 сальтарело, трото, 8 істанпіт і дві роти, так звані «подвійні» танці. Яскраво-червона книга монастиря Монсеррат (Іспанія, кінець XIV ст.) – збірник священних гімнів, що співали та під які танцювали паломники.

Значний вклад у дослідження ранніх танців здійснив Джоан Грочейо, автор трактату «Про музику» (1300). Це перша наукова праця з детально описаними найпершими середньовічними танцями. Автор розмірковував над

простонародною та «вченою» музикою, а також описував основні танцювальні формації, характер танців і досліджував їхню роль у суспільстві.

Велике значення для реконструкції танцю мають іконографічні джерела. За положеннями рук і ніг на картинах у скульптурах можна зробити висновки про особливості танців певної епохи. Серед найбільш відомих іконографічних і літературних джерел виділяють такі, як: «Роман про Троянду» (Франція, 1235–1275) – поема, що містить художній опис танців і деякі ілюстрації. Інший приклад «Біблія Мацієвського» (Франція, близько 1250), яка багата зображеннями танців. Роман «Декамерон» Джованні Боккаччо (Італія, 1353) описує танці дворян. Знаменита фреска «Результат хорошого управління» Амброджіо Лоренцетті (Італія) присвячена сценам колових і лінійних танців. Фреска Андреа ді Бонажуто «Воїн церкви» (1365) насичена сценами танцюристів. Італійська поема «Il Sapporitto» Симона Продензані (1400) рясніє детальним описом різних танців.

Рукопис танцю (*bassedanse*) кінця XV ст. відомий як Брюссельський рукопис бургундського придворного танцю. Книга належала Маргариті Австрійській (*Margaret of Austria*, 1480-1530), намісниці Нідерландів. Рукопис присвячений середньовічній придворній музиці й танцям, що зображені знаками та пояснювальними текстами до хореографічних кроків [6, 23].

У середині XVI ст. Туан Арбо (1520–1595) написав трактат «Орхезографія» («*Orchésographie*», 1589), який вважається справжнім навчальним посібником для роботи з танцями [1, 4].

У кінці XVII – на початку XVIII ст. французькі балетмейстери та вчителі танців П'єр Бошан, Рауль-Оже Фейє, П'єр Рамо заклали підвалини системи запису танців, що набула згодом значного поширення.

Вважається, що першим хореографом, який почав створювати термінологію балету та визначив основні канони, що згодом стали класичними, був П'єр Бошан (*Pierre Beauchamp*, 1636-1705), викладач танців французького короля Людовика XIV, професор французької Академії танців (1661). Тому терміни класичного балету походять з французької мови, наприклад, основний елемент класичного балету – виворітність ступні (фр. *dehors* – назовні).

Уперше поняття «хореографія» увів французький танцівник, видавець, хореограф Рауль-Оже Фейє (*Raoul Auger Feuillet*, 1660-1710). У перекладі з грецької слово «хореографія» (*choreia* – танець, *grapho* – пишу) має умовний переклад «пишу танцем».

В історичному контексті поняття «хореографія» має кілька значень. Початкове, як запис танцю, наступне – мистецтво вигадування танців і балетів (у цьому значенні поняття застосовують із середини XIX ст.). Тому автора балетів, балетмейстера, іноді називають хореографом. Сучасне поняття терміну «хореографія» включає в себе танцювальне мистецтво, виразним засобом якого служать рухи людського тіла та виконуються під музичний супровід. «На сьогодні хореографія – це не спосіб записувати танець, а мистецтво писати танцем, говорити танцем, як у давнину писали картинками, такий запис нині зветься піктографією» [3, 23].

Рауль Фейє у своїй книзі «Хореографія, або мистецтво запису танцю» (1701) основну увагу приділив досягненням французького балетного виконав-

тва, застосувавши графічну систему запису рухів. Саме це зробило його книгу популярною. Збереглося більше ніж 350 зразків хореографії, записаних у такий спосіб. У трактаті Р. Фейє описав п'ять виворотних позицій ніг і п'ять вихідних позицій, перерахувавши прямі та відкриті рухи, оберти, стрибки та ін. Важливу роль хореограф відвів витонченості пластики рук: руки пом'якшені, ледь провисають у ліктях і кистях, пальці згруповані так, щоб великий і вказівний округло поєднувались, а інші розпускались витонченим віялом. Усвідомити характер цієї пластики допомагають портрети танцівників і замальовки балетних сцен.

П'ять основних позицій ніг класичного танцю вперше визначив П'єр Рамо (фр. Pierre Rameau, 1674-1748) у книзі «Майстер танців» («Le Maître à danser», 1725). Французький вчитель танцю спочатку викладав при дворі іспанської королеви Марії Луїзи Савойської, потім при дворі французької королеви Марії Лещинської. Книгу двічі перевидавали (1734, 1748), а 1744 р. її переклали англійською мовою під назвою «The Dancing-Master», автор перекладу Джон Есекс (John Essex).

Італійський учитель танцю Ламброзо Грегорі (фр. Lambranzi Gregorio) опублікував працю «Школа танцю» (Нюрнберг, 1716), у якій представив італійський комічний балет (commedia dell'arte). Особливу увагу хореограф приділив театральному танцю, пантомімі й акробатиці, описавши їх італійською та німецькою мовами. Роботу з неймовірною майстерністю і делікатним гумором ілюстрував німецький майстер гравюри Іоганн Георг Пушнер (нім. Georg Puschner, 1680-1749). Пізніше цю працю було перевидано англійською мовою (Лейпциг, 1975).

Очолює плеяду фахівців, що переймалась питанням запису танцю на початку XIX ст., Жан-Жорж Новерр (фр. Jean-Georges Noverre, 1727-1810). Французький балетний танцівник, хореограф і теоретик балету, творець балетних реформ, які виклав у праці «Записки про танці та балети» (фр. «Lettres sur la danse et les ballets», 1760), що була видана в Ліоні та Штутгарті. Ж-Ж. Новерр привніс в балет досягнення естетичної думки свого часу. Концепція його балетної реформи полягає в необхідності взаємозв'язку і взаємодії складових балетного спектаклю. Реформатор впровадив драматичний зміст і встановив більш глибокі закони сценічної дії. У його балетах пластична кантилена рухів вільно і гнучко лягала на музичний супровід, створюючи дієвий танець з кульмінацією. Новерр упорядкував жанри танцю, вистави і додав розгорнуту форму багатоактного балету.

Французький танцівник, хореограф Артур Сен-Леон (фр. Arthur Saint-Léon, 1821-1870) видав трактат «Сценохореографія» (фр. «Sté-nochorégraphie», 1852), у якому піктограмо записав танець: положення рук, ніг, голови й тіла, а тривалість руху уточнено на за допомогою музичного стану.

Основні положення Артура Сен-Леона згодом розвинув Фрідріх Альберт Цорн (нім. Friedrich Albert Zorn, 1816-1895) – німець за походженням, хореограф, танцюрист, педагог і теоретик танцю. У 1885 році Цорн вислав голові берлінської Академії танцювального мистецтва Амінту Фрейзінгу свою фундаментальну працю, над якою працював близько 50 років, «Грамматика тан-

цювального мистецтва» («Grammatik der Tanzkunst»; Лейпциг, 1887). Автор подає видання як систему освіти для танцюристів. У ній описано стан мистецтва танцю, надано пояснення до авторської системи запису танцю, у якій використано умовні схематичні фігурки, що позначають різні позиції. Дана система запису танцю використовується переважно в бальній хореографії. Далі у виданні А.Цорн описує такі танці, як кадрили, менует, полонез, краков'як, тірольський, рейнський та ін. Та аналізує танці минулого: гавот у виконанні Огюста Вестріса та версії качучі, яку прославили Фані Ельслер і Жан Кораллі в балеті «Кульгавий біс» (фр. «Le Diable boiteux») [6, 28].

У кінці XIX століття в Росії Володимир Іванович Степанов (1866-1896), артист балету імператорської Петербурзької трупи, розробив нотолінійну систему запису балетного танцю, зашифрувавши кожен рух подібно до музичних знаків. При розробці своєї системи він протягом двох років відвідував лекції з антропології й анатомії в Петербурзькому університеті, після чого поїхав на стажування до Парижу, де продовжував роботу над системою запису танцювальних рухів і написав книгу «Азбука рухів людського тіла» (Франція, 1892). Повернувшись до Петербурга, Степанов продемонстрував систему – і спеціальна комісія ухвалила її до використання при фіксуванні балетних вистав. У 1893-1895 рр. Володимир Степанов навчає своїй методиці учнів Імператорського театрального училища, а потім і Московського театрального училища, увівши поняття «хореографічна партитура». Учні записували та розучували як окремі дивертисменти, так і цілком балетні «па». Так Степанов записав 27 балетів із репертуару Маріїнського театру (м. Петербург). Систему В. Степанова вивчали Олександр Горський, Тамара Карсавіна, Микола Сергєєв, з яких останній успішно її використовував. Так у XX ст. система запису танцю В.Степанова в міжнародній практиці класичного танцю набула найбільшого поширення.

Аналізуючи будь-яку систему танцю (класичного, народного, історико-побутового чи бального), можемо чітко виділити певний набір рухів, властивий тільки цій системі танцю. Особливо виразно це простежується в класичному танці, де існує століттями відшліфована, чітко зафіксована мова рухів [4, 3].

Термінологія класичного танцю, попри свою умовність, майже завжди дозволяє знаходити корені, встановлювати генетичні витоки того чи іншого руху, положення тощо. Більшість назв визначають характер позначених ними рухів, пов'язаних із роботою м'язів. Багато назв мають описовий характер. Окремі рухи не тільки описові, але й пов'язані з образом (пантомімічні), вони були поширені в балетному театрі минулого. Ціла низка рухів імітує пластику тварин. Назви ж деяких рухів вказують на зв'язок з рухами народних національних танців.

На початку XX ст. виникає нова мова танцювальних рухів з притаманним лексичним модулем, що отримує назву – модерн. Паралельний розвиток цього нового виду хореографії в США та в Західній Європі (Німеччині) показав більш потужний потенціал щодо розвитку рухових можливостей людського тіла в мистецтві танцю. Як засіб художньої та духовної виразності новий танець збагатив хореографічну лексику, акцентував пластику рухів і забезпечив виникнення школи, що потребувала наукового дослідження та обґрунтування.

Засновник німецького «виражального танцю», танцюрист, хореограф, теоретик, педагог, директор балетної трупи Берлінської державної опери (1930–1934) Рудольф Лабан (нім. Rudolph von Laban, 1879–1958) розробляє систему запису рухів під назвою «лабанотация» у праці «Кінетографія» (Німеччина, 1928). Це універсальна система танцювального жесту для аналізу й опису всіх пластико-динамічних характеристик незалежно від того, якій національній, стильовій та жанровій категорії цей рух притаманний.

У лабанотации запис розташовано вертикально за 5-ти лінійним станом, на ньому замальовують спеціальними стовпчиками кожен частину тулуба та його положення відносно сценічного простору. За допомогою цієї системи умовних позначень можна фіксувати тимчасову послідовність рухів, їх напрям та амплітуду.

Система запису танцю Р. Лабана полягає в спробі створити простий і логічний метод, придатний для фіксації танцю будь-якого стилю. А також у точності й лаконічності системи, у вживанні умовних знаків, що викликають зорові асоціації з малюнком рухів, у здатності цієї системи показувати просторові співвідношення танцівників, акцент і безперервність руху.

У 1940 р. у Нью-Йорку послідовниками Рудольфа Лабана – К. Йоссом, М. Вігман, Х. Кройцбергом, І. Георгі, М. Терпіс та ін. було засновано Бюро запису танцю (Dance Notation Bureau), яке і понині опікується спадщиною Рудольфа Лабана.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше проведено ретроспективний аналіз становлення системи запису танцю, враховуючи стилістичні особливості мистецтва танцю.

Висновки. Визначено, що становлення системи запису танцю відбувалось в контексті історичного розвитку видів хореографічного мистецтва: класичного, бального, народного та сучасного (модерн) танців. Становлення хореографічного мистецтва невід'ємно пов'язане з намаганням людства зафіксувати танцювальний рух, підтвердженням чого, є музичні (Паризький манускрипт, близько 1280 р.), іконографічні (Біблія Мацієвського, близько 1250), літературні (Роман про Троянду, 1235–1275) джерела. Але першою науковою працею з детальним дослідженням і описом танців здійснив Джоан Грочейо у трактаті «Про музику» (1300). Навчальний посібник для роботи з танцями написав Туан Арбо «Орхезографія» (1589).

Початок формування термінологічного тезаурусу хореографії, що є невід'ємною частиною системи запису танцю, забезпечили французькі балетмейстери П'єр Бошан, Рауль-Оже Фейє, П'єр Рамо. А особливу увагу театральному танцю – італійський комічний балет, приділив Ламброзо Грегорі у праці «Школа танцю» (1716). Концепцію необхідності взаємозв'язку і взаємодії складових балетного спектаклю привносить Жан-Жорж Новерр «Записки про танці та балети» (1760). «Піктограмно» записує танець французький хореограф Артур Сен-Леон у трактаті «Сценохореографія» (1852). «Граматика танцювального мистецтва» (Лейпциг, 1887) німецького теоретика танцю Фрідріха Альберта Цорна містить систему освіти для танцюристів та авторську систему запису танцю, що згодом використовується переважно в бальній хореографії. Нотнолі-

нійну систему запису балетного танцю, подібно до музичних знаків в яких зашифровані танцювальні рухи впроваджує російський хореограф Володимир Іванович Степанов у «Азбуці рухів людського тіла» (1892). Проаналізувавши джерела з інформацією про танці, можливо виділити певний набір рухів, властивий тільки одній окремій системі танцю, які і окреслюють стилістичні особливості виду хореографічного мистецтва: класичного, народного, бального.

XX ст. привнесло нову мову танцювальних рухів в мистецтво танцю з характерним стилістичним лексичним модулем, що отримало назву – модерн. Як засіб художньої та духовної виразності, новий вид збагатив тематику сценічної дії балету, вплинув на хореографічну лексику класичного, бального і народного танців. Взаємовплив міжвидових стилістичних особливостей хореографії спонукало засновника німецького «виражального танцю» Рудольфа Лабана до розробки загальної системи запису рухів під назвою «лабанотация», що в праці «Кінетографія» (1928). Це універсальна система танцювального жесту для аналізу й опису всіх пластико-динамічних характеристик незалежно від того, яким національним, стильовим та жанровим категоріям цей рух притаманний.

Література

- 1.Арбо Т. Оркезография. Трактат об искусстве танца Франции XVI век: учебное пособие / Перевод Н. В. Юдалевич – СПб.: Издательство «Лань»; Издательство «ПЛАНЕТА МУЗЫКИ», 2013. – 256с.
- 2.Бахрушин Ю.Ф. История русского балета / Ю. Бахрушин. –М.:Просвящение, 1973. – 255с.
- 3.Карп П.М.Младшая муза / Оформл. В.Лькова. – М.: Дет.лит., 1986. – 190 с., фото-ил.– (В мире прекрасного).
- 4.Никитин В. Ю. Модерн-джаз танец: История. Методика. Практика / В. Никитин. – М.: Изд-во "ГИТИС", 2000- 440с., ил.
- 5.Худеков С.Н. Иллюстрированная история танца / С. Худеков. – М.: «ООО» Издательство «Эксмо», 2009. – 288с. ил.
- 6.Шалапа С. В. Теорія і методика викладання спортивного танцю: підручник / С. Шалапа. – К.: НАКККиМ, 2015. – 396 с.

References

- 1.Arbeau, T. (2013). Orchésographie. Treatise on the art of dance in France XVI century. SPb.: Izdatelstvo «Lan»; Izdatelstvo «PLANYETA MUZYKI» [in Russian].
- 2.Bakhrushin, Yu. F. (1973). History of Russian Ballet. Moscow: Prosvyashchenie, [in Russian].
- 3.Karp, P.M. (1986). The Youngest Muse. Moscow: Det.lit. [in Russian].
- 4.Nikitin ,V. Yu. (2000). Modern jazz dance: History. Methodology. Practice. Moscow: «GITIS» [in Russian].
- 5.Khudekov, S.N. (2009). Illustrated history of dance. Moscow: «ООО» «Eksmo» [in Russian].
- 6.Shalapa, S. V. (2015). Theory and methods of teaching dance sport. Kyiv: NAKKKiM [in Ukrainian].